

УДК 028.8.01/02

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України,
професор

Написати цю статтю мене змусили роздуми щодо читання і, як завжди це буває, коли над чимось розмірковуєш, інформація надходить до людини зовсім неочікувано, але саме та інформація, яка потрібна в цей момент. Не були якимось винятком і нинішні роздуми. Але як тепер надійшла інформація? Вона з'явилася у вигляді праці американського філософа, редактора і викладача Мортімера Адлера, який усе своє життя присвятив тому, щоб навчити людей любити і розуміти книгу. Книга М. Адлера, який, до речі, очолював редакційну раду енциклопедії "Британіка", вийшла торік у Москві у видавництві "Манн, Иванов и Фербер" і має прозаїчну назву: "Как читать книги. Руководство по чтению великих произведений". У певного кола читачів вона викличе посмішку, адже кожна освічена людина вважає, що вона вмє читати, але уважно знайомлячись з цією книгою, приходиш до розуміння того, що читати треба уміти.

Здавалося б, упродовж багатьох сторіч книга була основним джерелом знань для народів. Згадуючи її історію — як вона зароджувалася, як розповсюджувалася у вигляді малюнків у печерах, на глиняних табличках, папірусних сувоях, як "боролася" за своє існування, — ми переконуємося, наскільки мало знаємо і цінуємо те, що маємо.

Постіндустріальне століття дало людині нові можливості в отриманні інформації. Тепер хтось списує, хтось скачує, хтось копіює, одержуючи знання схоластично. Читач великих творів все більше поступається місцем споживачу інформації, який, немов у чужу оселю, входить у текст і тут же виходить, не затримавшись, щоб підхопити протягнуті йому зерна для роздуму.

Ковзаючи поглядом по "контенту", вихоплюючи фрагменти думок і ідей, ми вважаємо, що знайшли істину, але, на жаль, це всього лише "прогулянка сторінками", перегортаючи які читач отримує інформацію, що влітає в одне вухо і вилітає в друге. І, як міраж, тале глибина пізнання. Ми не досягаємо закладеного автором знання під час читання великих книг, часто навіть самим собі не можемо сказати: я навчився читати, я навчився розуміти, я бачу душу письменника, який доніс до мене свій світ, свої переживання, свій досвід.

Написана М. Адлером ще до Другої світової війни книга актуальна сьогодні, можливо, навіть більше, ніж тоді, оскільки безпрецедентна незначність нашого поверхневого споглядання сучасного інформаційного потоку, що біжить з екранів комп'ютерів і телевізорів, не дає можливості панорамно мислити, тобто структурувати інформацію та формувати

відповідне світосприйняття. Звичайно, Інтернет сколихнув суспільство, і ми побачили новий зріз моди, коли все частіше стали говорити про цифрові бібліотеки, про те, що окремі комп'ютерні "генії" багато "скачують" книг та володіють величезним масивом електронних книг і періодичних видань. Але що скачують? Навіщо? Чи відчувають формальність цих дій? Чи знають, хто створив ці книги? Чи розуміють тих людей, які прагнули донести до нас свої ідеї, можливо, з'єднати своє минуле з сьогоденням для трансформації в майбутнє? Чи усвідомлюють, що "немає сенсу розмовляти з працюрами, не навчившись слухати"? Скляна броня електронного носія інформації стає в деякому розумінні ворогом людини. Дискретні пошукові запити не замінять повноцінного спілкування з книгою.

Великі книги — це наше минуле, сьогодення і майбутнє! Література, яка стоїть над часом, — путівник, що допомагає особистості шукати себе в нашому непростому світі. І чим глибше ми її пізнаємо, тим більше укорінюються в пам'яті людства Арістотель, Платон, Сенека... Як писав Локк, хоч ми і з породи жуйних, недостатньо набити себе значною кількістю книг, бо вони не принесуть нам користі і сили, якщо ретельно не пережуємо і гарненько не перетравимо їх. Але як? Як зробити читання по-справжньому глибоким? Як вивільнити, подібно тому, про що писав І. Ільїн у книзі "Повернення", всю силу душевних здібностей і умінь, щоб знайти правильну духовну установку і придбати дар "художнього ясновидіння" для розуміння твору?

Методологію, інструментарій, навіть цілу науку створили і продовжують розробляти вітчизняні та зарубіжні дослідники. Безперечно, і праця Мортімера Адлера, засновника Інституту філософських досліджень у Сан-Франциско і Центру вивчення великих ідей у Чикаго, — значний внесок у розроблення такого життєво важливого напрямку у вихованні розуму і душі.

М. Адлер створив методологію для бажаючих "грати в теніс" з книжковими світами, посібник з визначення загальної стратегії та напрацювання правил, якими необхідно керуватися при читанні кожної книги, щоб виробити "гормон уваги" і чистоти сприйняття, одержувати задоволення від пізнання мистецтва читання. З одного боку, він знову занурює нас у навчання читанню, з іншого — позбавляє ілюзій щодо нашого сприйняття книги, подібно до оракула, що сповіщає істину, яку потрібно не просто почути, а й пережити, щоб припасти до джерел нашої духовності.

Читання — засіб комунікації: книга допомагає встановити між автором і читачем діалог, що спрямовує, як говорить Сократ, до пошуку істини. А істина завжди тікає, і її постійно потрібно шукати і наздоганяти, вбираючи досвід пращурів і напрацьовуючи власний. Не розуміючи написаного, не відчуваючи коріння світогляду автора, не відбиваючи змісту книги в своїй свідомості, читач не зможе сповна оцінити глибину твору. Різниця в ступені сприйняття обумовлює успіх книги в одних читачів і розчарування в інших.

Ось що про цю книгу пише доктор економічних наук, професор, заслужений працівник культури Російської Федерації Б. Єсенькін: "Праця Мортімера Адлера — не тільки вчення про те, як треба читати книги, а й своєрідний регламент сприйняття інформації, яку ми повинні пропустити через себе. Як наголошував С. Поварнін, необхідне систематичне мислення, бо "культура розуму" "дається роботою і дисципліною мислення". Тільки тоді стає можливим насититися здоровою духовною їжею, щоб, як Арістотель, знайти "золоту середину" у вихованні тіла, душі, розуму і тверезо оцінювати те, що відбувається.

Що особливо цінне в цій роботі?

По-перше, важливо, що читання Мортімер Адлер вважає не розвагою, а важкою розумовою працею, постійним навчанням, тренуванням почуттів і мислення, яке ми внутрішньо не усвідомлюємо. Це процес, під час якого розум людини "долає нові висоти виключно в результаті власних зусиль". Людині, котра осягає читання, необхідні терпіння, звичка і розуміння, що якнайкращий результат досягається постійними тренуваннями, як у спорті: коли м'язи адаптуються до нових умов, поступово виробляється м'язова пам'ять. Це нагадує сходження на гору. Прийшов підкорити, реалізувати свої амбіції, одержати розвагу або інформацію.

По-друге, М. Адлер подає приклад самокритики щодо оцінки власних навиків читання: "Я чітко усвідомлюю, чого не умію, і, можливо, чому не умію", чесно визнаючи, що був час, коли він відчував: "весь світ у мене в кишені"... Але, на щастя, прийшло усвідомлення, що знання, одержані в коледжі, — міф: "щоб зрозуміти книгу, я читав не її, а про неї". Така публічна самооцінка — це, з нашої точки зору, вища форма інтелекту. Адже процес становлення особистості йде через усвідомлення того, як мало ми знаємо та вміємо.

Приваблює те, що книга Мортімера Адлера не носить повчального характеру. Це просто його роздуми про минуле й сьогодні, про те, як доцільно "спілкуватися" з книгою. Немає ніякої дидактики в його спогадах про курси з читання великих книг Джона Ерскіна та діалогов про прочитане, які закріплюють разом з викладачем істину минулого і сьогодні. Але є бажання повторити цей шлях¹.

Описуючи процес становлення особи через читання, М. Адлер охоплює й інші види мистецтва, проводячи аналогію з тим, як ми вміємо слухати музику, дивитися картини: адже в творчості все єдиною. І це додає глибини його книзі про книги.

Занурюючись у цей безцінний трактат, з глибоким жалем розумієш, як багато прочитаного раніше пройшло повз свідомість, не залишивши сліду підживлення. Але завжди є можливість підвищити якість читання, що дасть згодом змогу продуктивно вчитися по книгах завжди. Самоосвіта і саморозвиток необхідні в різних сферах діяльності — це факт! І немає ніяких перешкод для розвитку своїх здібностей: за словами М. Адлера, майже "всі великі книги з будь-якої сфери людської думки доступні для розуміння кожному, хто наділений звичайними розумовими здібностями". Потрібно лише вчитися в тих, хто перевершує нас, знати своїх вчителів і зрозуміти, як вчитися у них.

Вчитися читати — це "паралельне сприйняття себе" і порівняльне віртуальне відображення прочитаного, порівняння пережитого або того, що ми переживаємо, з власним досвідом, а також корегування в цьому порівнянні свого світосприймання. Тому при читанні пропонованої книги виникає прагнення глибше проникати у цей твір і осягнути "логістику" розуміння значних книг. Цей визначний твір Мортімера Адлера має стати для кожної людини настільною книгою, її потрібно не тільки читати, а й використовувати у ході пізнання навколишнього світу, щоб самим відчувати, думати й переживати.

Ви ніколи не замислювалися, чи багато насправді розумієте в тексті? Чи не доводилося вам, відкривши прочитану колись книгу, зі здивуванням відзначати, що ви забули, про що в ній йдеться, або минулого разу пропустили важливі нюанси, а то й зовсім інакше розуміли написане?

А для чого ви взагалі читаєте? З метою добути інформацію? Згаяти час? Одержати задоволення від словесної майстерності письменника? Задуматися про зміст життя? Відточити свою читацьку проникливість?

З моменту виникнення літератури автор і читач ведуть захоплюючу гру. Автор за допомогою тексту ділиться з вами своїми думками і відчуттями. А ви трансформуете слова і розділові знаки у власні думки та емоції. Але вони можуть і не збігатися з авторськими! З усієї повноти значень, закладених автором у книзі, читач вихопить рівно стільки, скільки здатний зрозуміти на певний момент. Тому й різниця в сприйнятті: одні знаходять яку-небудь книгу вельми глибокою, другі — не вартою уваги, треті — незрозумілою.

Щоб дійсно зрозуміти всі відтінки, закладені в словах і фразах, і повністю налаштуватися на авторську хвилю, потрібен неабиякий читацький багаж, а крім того, уміння читати активно. І саме цього уміння багато кому не вистачає. На жаль, на гуманітарні науки часу в навчальних закладах відводиться все менше й менше, люди читають все рідше, підмінюючи читацький багаж навиками швидкого пошуку потрібних фрагментів у мережних бібліотеках, і проблема постає на повний зріст: накопичену культурну спадщину не буде кому оцінити. Окрім того, з'являються серйозні перешкоди для самоосвіти.

Висновок один: потрібно знову вчитися читати. Оволодівши цим мистецтвом, ви зможете бачити в художніх творах приховане між рядків, чути музику слів, відчувати смак, колір і запах звуків. Література принесе вам більше користі. І, безперечно, ці пізнання необхідні вам, якщо ви маєте намір коли-небудь написати свою власну книгу.

Метою книги Мортімера Адлера є розвиток здібностей, які потрібні людині під час читання будь-якої літератури. Ці здібності не просто корисні — вони необхідні для читання великих книг, що ніколи не втрачають своєї актуальності. Хоча "одноденні популярні" книги, журнали і газети можна читати не володіючи цим умінням, розвинений навик дає можливість засвоювати навіть такі тексти швидше, точніше та уважніше. Мистецтво аналітичного, інтерпретуючого і критичного читання необхідне лише тоді, коли в процесі знайомства з книгою ми починаємо розуміти те, що було раніше недоступне. Таке відчуття має пряме відношення до тих небагатьох книг, які можна з користю перечитувати знову і знову. Це великі книги — і правила читання, висловлені в праці М. Адлера, стосуються насамперед їх. Усі приклади, які використовував автор, щоб показати читачу можливості вживання правил, узяті саме з таких великих творів.

Працюючи над книгою, автор спирався в першу чергу на власний двадцятирічний досвід читання і обговорення великих творів літератури — в Колумбійському і Чиказькому університетах, у коледжі Сент-Джон у Аннаполісі, а також у роботі з численними групами навчання читання для дорослих. Відтоді кількість подібних "дорослих" груп набагато зросла, а значна кількість коледжів і університетів, як

¹ *Есенькін Б. С.* Предисловие / *Есенькін Б. С.* // Как читать книги : руководство по чтению великих произведений / Мортимер Адлер ; пер. с англ. [Ларисы Плотска]. — М., 2011. — С. 9, 10.

утім, і середніх шкіл у США, ввели курси, присвячені читанню і обговоренню великих книг, визнавши їх за основу гуманітарної освіти. Всі ці досягнення в американській освіті, безумовно, заслуговують найвищої оцінки. Але найважливішою подією в системі американської освіти після 1940 року стала публікація і подальше розповсюдження видавництвом "Енциклопедія "Британіка" літературної серії "Великі книги західного світу". Завдяки їй багато шедеврів знайшли своє законне місце на полицях сотень і тисяч американських будинків, поповнили фонди майже всіх публічних і шкільних бібліотек.

На честь цієї події у видання "Як читати книги" автором спеціально включений список "Великих книг західного світу", до якого увійшли твори 72 авторів, поданий у Додатку 1. Там можна знайти перелік великих книг, розподілених на чотири основні групи: художня література (поезія, проза і драма); історія і соціологія; природничі науки і математика; філософія і богослов'я. Після публікації серії "Великих книг західного світу" в 1952 році у видавництві "Енциклопедія "Британіка" з'явилась ще одна серія під назвою "Переддень великих книг", куди увійшли літературні шедеври малих форм. Цей список можна також знайти у Додатку 1.

Цікаво, що серед "Великих книг західного світу" названо книги таких авторів східного світу, як Льва Толстого "Война и мир", Федора Достоєвського "Братя Карамазови", (художня література); а в серії "Переддень великих книг" — Івана Буніна "Господин из Сан-Франциско", Антона Чехова "Душечка" і "Вишневы сад", Федора Достоєвського "Белые ночи", Миколи Гоголя "Шинель", Льва Толстого "Смерть Івана Ільича", "Три старца", "Чем люди живы", Івана Тургенева "Первая любовь", Олександра Пушкіна "Пиковая дама" (художня література); Дмитра Менделєєва "Происхождение законов природы", Івана Павлова "Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных" (природничі науки).

Викликає подив і певне розчарування те, що до переліку "Великих книг західного світу" увійшли книги Карла Маркса "Капитал" та Карла Маркса і Фрідріха Енгельса "Манифест коммунистической партии" (історія і філософія).

Видання "Як читати книги" в деталях пояснює читачу всі способи і методи правильного читання великої книги. Мортімер Адлер склав унікальний двотомний покажчик ідей і понять під назвою "Синтопикон", що допомагає навчитися читати зібрання великих книг, за визначеними автором темами, які цікавлять людство. Ці теми включено в єдиний список, що складається із ста двох великих ідей (список ідей знаходиться в Додатку 2 книги).

Заслуговує на увагу і ще одна публікація видавництва "Енциклопедія "Британіка". На відміну від кон'юнктурних бестселерів, які застарівають уже через рік, великі книги є літературою, що стоїть над часом, і вирішують вічні проблеми людства. Саме так їх і варто читати — у пошуках істинного світла, яке вони проливають на людське життя, на все наше минуле, сьогодення і майбутнє. Тому "Британіка" тепер регулярно випускає щорічник під назвою "Великі ідеї сьогодні", головною метою якого є наочна ілюстрація вражаючого зв'язку великих книг і великих ідей з сучасними подіями, проблемами, а також останніми досягненнями в галузі науки і мистецтва.

Завдяки цим безцінним допоміжним засобам для читання і розуміння великих книг вся скарбниця мудрості західної цивілізації стає доступною кожному з нас. Головне, щоб у нас виникло і збереглося бажання до них торкнутися.

Автор книги так визначає її мету і призначення: "Ця книга для читачів, які не уміють читати. Знаю, звучить не дуже ввічливо, але я зовсім не мав намір вас образити. Моє твердження може показатися вам в чомусь навіть суперечливим, хоча ніякої суперечності тут немає. Таке враження може скластися через силу-силенну значень та інтерпретацій слова "читання".

Той, хто прочитав ці рядки, безумовно, вміє читати в певному розумінні цього слова. Ви, мабуть, уже здогадалися, що я маю на увазі. Книга адресована тим, хто вміє читати тільки в одному із значень слова "читання". Існує значна кількість видів читання і рівнів здібності до нього. Тому, якщо ми скажемо, що книга призначена для читачів, які хочуть читати краще або по-новому, то суперечності в цьому не буде.

Кому ж адресована ця книга? Наведу як приклад дві крайнощі. Деякі з нас абсолютно не вміють читати: зовсім маленькі діти, розумово неповноцінні люди та інші безневинні істоти. Але є й ті, хто віртуозно оволодів мистецтвом читання, уміють читати всіма можливими способами. Для більшості авторів — це найбажаніші читачі. Але в нашій книзі йдеться про мистецтво читання і про те, як навчитися читати краще, і тому вона навряд чи зацікавить тих, хто вже став фахівцем.

Між двома згаданими полюсами ми знайдемо звичних середньостатистичних читачів — нас з вами, — людей, знайомих з алфавітом. Ми вже стали на шлях писемності. Багато хто з нас розуміє, що не є фахівцями в галузі читання. Дізнатися про це можна по-різному, але сильніше за все ми відчуваємо своє невміння, коли стає майже фізично важко читати що-небудь, коли хтось інший прочитав той самий текст і дав нам зрозуміти, як багато ми в ньому пропустили або неправильно зрозуміли.

Якщо у вас не було подібного досвіду, якщо ви ніколи не відчували труднощів під час читання або розчарування через те, що результат виявлявся невідповідний зусиллям, що затрачують, то я просто не знаю, як вас зацікавити. Проте більшість із нас зазнавала при читанні ті або інші труднощі, не розуміючи, з чим вони пов'язані або як їх подолати².

Річ у тому, що багато хто не вважає читання складним заняттям. Але процес читання, як і будь-який інший вид мистецтва, складається з різних стадій, на кожній з яких можна удосконалювати і відточувати свої здібності. Ми навіть не допускаємо, що існує мистецтво читання як таке. Найчастіше думаємо, що уміти читати так само просто і природно, як уміти дивитися і говорити. А такі навички ніхто не назве мистецтвом.

Проте уміння читати — це своєрідна майстерність, що ототожнюється з будь-яким іншим мистецтвом. Необхідно вивчити і застосовувати певні правила. Потрібні звички і навички здобуваються тільки на практиці. Непереборних ускладнень немає, аби лише було бажання вчитися і належне терпіння.

Вважаючи, що читати уміє кожен, оскільки цьому навчають уже в початковій школі, багато людей навряд чи здатні уявити, що читання мало відрізняється від прослуховування музики, гри в теніс та інших видів складної діяльності, де задіяні органи чуття і мислення.

Ця проблема торкається багатьох з нас, тому автор у першій частині книги розглядає читання як діяльність. Не усвідомивши, у чому його суть, читач не буде готовим до необхідного навчання. Автор пише: "Звичайно, я допускаю, що ви хочете вчитися. Але не зможу допомогти вам краще вас самих. Ніхто не примусить вас вивчити більше, ніж ви хочете або вважаєте потрібним. Люди часто говорять, що читали б із задоволенням, якби знали, як це робиться. Насправді вони могли б навчитися — варто тільки спробувати. І вони спробують, якщо дійсно захочуть цього.

Маю визначити, що сам не умів читати, поки не закінчив коледж. Виявилось це випадково, коли я спробував учить читати інших. Думаю, багато батьків зробили таке саме відкриття, коли вчили читання своїх дітей. Парадоксально,

² Адлер М. Как читать книги : Руководство по чтению великих произведений / Мортимер Адлер: пер. с англ. [Ларисы Пlostак]. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2011. — С. 19, 20.

але в результаті цього процесу батьки більше дізнаються про читання, ніж діти. Причина проста: вони займають активну позицію, інакше викладати неможливо"³.

Навчання читанню, як і освоєння будь-якої навички, викликає труднощі, на подолання яких потрібно затратити певні зусилля і час. Кожна людина, яка починає якусь діяльність, готова до цього і усвідомлює, що нічого не дається без зусиль. Щоб створити щасливу сім'ю або знайти істинну мудрість — на все необхідно мати час і сили. Хіба не логічно, що уміння читати і вибирати гідні книги вимагає таких же витрат?

Звичайно, все вийшло б набагато швидше, якби читанню вчили ще в школі. На жаль, звичайно відбувається навпаки — у школі ми забуваємо про вміння читати, адже саме школа зробила нас такими людьми, які не уміють читати і одержувати від цього користь і задоволення.

Процес отримання освіти не припиняється із закінченням навчального закладу, так само як і відповідальність за освіту кожного із нас не можна цілком і повністю покласти на шкільну систему. Кожен може і повинен сам вирішувати, чи влаштовує його отримана освіта. Якщо ні, то виправляти становище чи не виправляти — особистий вибір кожного. До тих пір, поки навчальні заклади залишаються такими, як сьогодні, навряд чи допоможе один чи два університетські дипломи. Варіант вирішення цієї проблеми (мабуть,

єдиний для багатьох з нас) підвищувати якість читання, щоб згодом продуктивно вчитися по книгах.

Саме про таке рішення й ідеться у книзі Мортімера Адлера. Вона адресована дорослим, які починають розуміти, як мало знань одержали в школі чи коледжі. Ця книга знадобиться людям, яким поталанило ще менше, бо вони тільки зараз із подивом дізналися, що були чогось позбавлені. Книга буде корисною тим учням шкіл і коледжів, які періодично ставлять перед собою питання про те, як і чим доповнити свою освіту. І нарешті — книга стане в нагоді навіть викладачам, які іноді відчують, що дають своїм учням недостатньо знань, але не розуміють, як виправити це становище.

Кажучи про таку широку потенційну аудиторію звичайних читачів, я враховую всі відмінності в рівні їхньої підготовки і здібностях, в освіті та досвіді і, безумовно, в зацікавленості та джерелах мотивації. Але найголовніше — зрозуміти загальну мету та значення.

Ми можемо займатися діяльністю, яка взагалі не пов'язана з читанням, та все ж відчувати, що життя буде різноманітніше, якщо частину дозвілля присвятити саморозвитку — наприклад, за допомогою книг. Крім того, іноді робота вимагає читання професійної літератури: лікарю завжди потрібно бути в курсі медичних новин, юрист зобов'язаний читати матеріали судових справ, бізнесмен — вивчати фінансові звіти, страхову політику, контракти тощо. Неважливо, читаємо ми для роботи чи для саморозвитку, ясно одне — це можна робити якісно і не дуже.

Надійшла в редакцію 2 квітня 2012 року

³Адлер М. Как читать книги : руководство по чтению великих произведений / Мортимер Адлер: пер. с англ. [Ларисы Плостак]. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2011. — С. 19, 20.